

Ғ.С. Қамбарова^{1*}, Б.Д. Жұмақаяева¹, Г.А. Калдыбаева²

¹Сүлейман Демирел университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: k.gainizhamal@mail.ru

ЖОО-ДА СТУДЕНТТЕРДІҢ КӨРКЕМ МӘТІНДІ ТҮСІНУ ДЕҢГЕЙІН АВТОР-ОҚЫРМАН ҚАТЫНАСЫ МОДЕЛІ НЕГІЗІНДЕ АРТТЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ

Мақалада автор мен оқырман қатынасы аясында студенттердің көркем шығарманы түсіну деңгейін арттыру мәселесі қарастырылады. Көркем мәтінді қабылдаудың екі түрлі позициясы айқындалып, зерттеуіміздің негізінде мәтін-оқырманның автордың шығарма ішіне өрнектеген көркем шындығына өз қарым-қатынасын білдіре алатын алаңы ретінде қарастырылады. «Автор-мәтін-оқырман» үштігі тұрғысынан мәтіннің мән-мағынасын тереңінен қарастырудың үш аспектісі сипатталады. Олардың әрқайсысына жеке тоқталып, ғалымдардың ой-пікірімен нақтыланады. Көркем шығарма автор мен оқырман арасындағы қарым-қатынасқа құрылған оқиға тұрғысынын пайымдалады. Сәйкесінше, ЖОО-да автор мен оқырман қатынасы негізінде көркем шығарманы түсініп оқытудың тиімді, жаңа әдіс-тәсілдерін құру қажеттілігі айқындалады. Әдістеме ғылымында аталған мәселе бойынша жаңашыл ізденістерді саралай келіп, автор мен оқырман қатынасын айқындайтын нысандар топтастырылады. Нәтижесінде автор-оқырман қатынасының жаңаша моделі жасалынады. Теориялық тұжырымдаманың тәжірибедегі тиімділігі тексеріледі. Анықтаушы кезең нәтижесі бойынша студенттер көркем шығарманы талдауда оқиғаның сюжетіне, мазмұнына ғана назар аударумен шектелетінін және авторлық позицияның көрінісін іздеуге тырыспайтыны анықталады. Ағымдағы нәтижелер негізінде студенттің көркем шығарманы саналы оқуын мақсат ететін «кітап оқу күнделігі» тәсілі ұсынылады. Қорытындылай келе, ұсынылған тәсіл көркем мәтінді түсіну деңгейін арттыруға ықпал етеді деген тұжырым жасалынады. Аталған әдісті апробациядан өткізуге Сүлейман Демирел университетінің 30 студенті қатысты.

Түйін сөздер: автор; автор-мәтін-оқырман үштігі; көркем шығарма; автор-оқырман қатынасы; мәтінді түсіну; әдебиетті оқыту әдістемесі; «кітап оқу күнделігі».

G. Kambarova ^{1*}, B. Zhumakayeva ¹, G.A. Kaldybayeva ²

¹Suleyman Demirel University, Kazakhstan, Almaty

²Kazakh national women's teacher training university, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: k.gainizhamal@mail.ru

Methodology for increasing the level of understanding of a literary text by university students based on the author-reader relationship model

The article considers the problem of increasing the level of understanding of students' works of art within the framework of the relationship between the author and the reader. Two different approaches to the reception of artistic texts are highlighted, and, based on our research, we consider the text as a platform for the reader to express their attitude towards the artistic reality presented by the author in the work. From the point of view of the triad "Author-text-reader", three different aspects of deep consideration of the meaning of the text are described. Each of them will be considered separately, and the opinion of the students will be clarified. A work of art is considered as an event based on the relationship between the author and the reader. Accordingly, the need to create modern effective methods of understanding the work of art based on the relationship between the author and the reader is determined. By differentiating innovative searches on this question, objects are grouped that determine the relationship between the author and the reader. As a result, a new model of author-reader relations will be developed. The effectiveness of the theoretical concept is tested in practice. According to the results of the defining stage, it turns out that students, when analyzing a work of art, limit their attention only to the plot, the content of the story, and try to find manifestations of the author's position. On the basis of the current results, a "reading diary" is offered, the purpose of which is the conscious reading of a work of art by a student. It is concluded that the proposed approach helps to increase the level of

understanding of the artistic text. 30 students of Suleiman Demirel University took part in the testing of the methodology.

Keywords: author; triad “author-text-reader”; fiction; author-reader relationship; methods of teaching literature; “reading diary”.

Г.С. Камбарова ^{1*}, Б.Д. Жумакаева ¹, Г.А. Калдыбаева ²

¹Университет имени Сулеймана Демиреля, Казахстан, г. Алматы

²Казахский национальный женский педагогический университет, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: k.gainizhamal@mail.ru

**Методика повышения уровня понимания
художественного текста студентами вузов
на основе модели взаимоотношений «автор – читатель»**

В статье рассматривается проблема повышения уровня понимания учащимися художественных произведений в рамках взаимоотношений автора и читателя. Выделены две разные позиции рецепции художественного текста, и на основе нашего исследования текст рассматривается как площадка, на которой читатель может выразить свое отношение к художественной реальности, выраженной автором в произведении. С точки зрения триады «Автор-текст-читатель» описываются три различных аспекта глубокого рассмотрения смысла текста. Каждая из них будет рассмотрена в отдельности, и уточнена мнением ученых. Художественное произведение рассматривается как событие, основанное на отношениях между автором и читателем. Соответственно, определяется необходимость создания современных эффективных методов осмысления художественного произведения на основе соотношения автора и читателя. Дифференцируя новаторские поиски по данному вопросу, группируются объекты, определяющие отношения автора и читателя. В результате будет разработана новая модель отношений «автор-читатель». Проверяется эффективность теоретической концепции в практике. По результатам определяющего этапа выясняется, что студенты при анализе художественного произведения ограничиваются вниманием только к сюжету, содержанию рассказа и не пытаются искать проявления авторской позиции. На основе текущих результатов предлагается «дневник чтения», цель которого – сознательное чтение студентом художественного произведения. В заключение делается вывод, что предложенный подход способствует повышению уровня понимания художественного текста. В апробации методики приняли участие 30 студентов Университета Сулейман Демиреля.

Ключевые слова: автор; триада «автор-текст-читатель»; художественное произведение; отношения автора и читателя; понимание; методика преподавания литературы; «дневник чтения».

Кіріспе

Көркем шығарманы түсіну мен оның түпкі мән-мағынасын талдау жайы – әдебиетті оқыту әдістемесінде бұрыннан қарастырылып келе жатқан күрделі мәселенің бірі. Дегенмен, жоғары мектеп әдістемесі ғылымының қазіргі даму тенденциясы тұрғысында қарастыратын болсақ студенттердің көркем шығарманы қалыптасқан дағдыдан әлдеқайда терең, субъективті танымдық тұрғысынан талдау мәселесіне көбірек мән берілуде. «Стандартталған», жаттанды интерпретациялау өз кезегінде студенттердің мәтінді түсінуін біржақты баяндау, мазмұндау деңгейінде шектеуге әкеледі. Осы тұрғыда автордың ойын, ниетін, туындыны жазуға әсер еткен қозғаушы күштердің ықпалын және оның өз оқырманына шын мәнінде нені жеткізгісі келетінін айқындаудың өзектілігі артып отыр. Соған орай, әр оқырман көркем шығарманы өзінің таным-түйсігі деңгейінде саралайды және автормен диалог орнату мүмкіндігі туады.

Жалпы, кез келген мәтінді екі түрлі позициядан қарастыруға болады. Біріншіден, мәтін – автордың шығармашылық тұлғасы ашылатын алаң. Онда автордың ішкі ойы, сезімі, мақсат-мұраты, өмірлік ұстанымы мен құндылықтары болады. Тек көбіне ол ашық нысандарда бейнеленбей, имплицитті деңгейде жасырылған. Виноградовтың пайымдауынша: “Мәтіндегі автор позициясынан тұжырымдағанда, мәтін тілдік бірліктердің жай ғана бірігуінен тұрмайды, сонымен қатар ол автордың мақсат, ниетіне орай, қарым-қатынас жағдайы мен автордың жеке ғылыми, интеллектуалдық, қоғамдық, адамгершілік, эстетикалық тағы да басқа бағыттарына сәйкес келетін мазмұндық және формалдық элементтердің бірлігінен тұрады” (Виноградов, 1971: 194)[1]. Яғни, көркем шығармаға автордың шындық өмірге деген көзқарасын бейнелейді деген сипаттама беруге болады. Салтыков-Щедрин «Уличная философия» еңбегінде осы ойды қуаттайтын: “...кез-келген ғылыми трактаттан кем түспейтін көркем әдебиеттегі әрбір

шығарма өзінің авторын бүкіл ішкі жан-дүниесімен көрсетіп береді” – деген тұжырым жасайды (Салтыков, 1977: 117)[2].

Екіншіден, мәтін-оқырманның автордың шығарма ішіне өрнектеген көркем және субъективті шындығына өз қарым-қатынасын, реакциясын білдіре алатын алаңы. Бахтин «оқырманды» эстетикалық оқиғаны жасауға қажетті элементтерінің бірі ретінде ғылыми рефлексияның субъектісіне айналдырады. М.Бахтин үшін «оқырман» ең алдымен адресат, көркемдік өрнекті қабылдау, түсіну және түсіндіру субъектісі (Бахтин, 1986: 423) [3]. Осылайша, Бахтиннің оқырман мәселесіне назар аударуы көркем шығарманы талдау мен түсінудің жаңа бағыттарының саралануына алып келді. Нақтырақ айтқанда, Бахтиннің теориясы тілдің динамикалық және интерактивті сипатын және диалогтық мәнін ескеретін «диалогтық педагогиканың» негізін қалады. Ал, диалогтың басты мақсаты – шығармашылық өзара түсіністікке қол жеткізу.

Әдебиеттануда шығарма автор мен оқырман арасындағы қарым-қатынасқа құрылған оқиға тұрғысының қарастырылатынын жоғарыда пайымдадық. Көркем шығарманы автор-оқырман позицияларының өзара байланысы аясында талдау мен түсіну оны үшінші бір қырынан ашуға мүмкіндік береді. Әдебиеттанушы В.Тюпа көркем шығарманың мән-мағынасы дайын күйінде қабылданбайтынын, “авторлық санаға қатысты оқырман санасы бірін-бірі толықтырып, көркем шығарманың мән-мағынасы ашылатынын” айтады (Тюпа, 2008: 238)[4]. Ендеше, автор-оқырман қатынасына негізделген модель әдебиетті оқытудың әдістемесінде ерекше назар аударарлық мәселе екендігін айта аламыз. Сәйкесінше, мақаланың өзектілігі ЖОО-да автор мен оқырман қатынасы негізінде көркем шығарманы түсініп оқытудың заманауи тиімді әдіс-тәсілдерін құру қажеттілігіне негізделіп отыр.

Жалпы әдістеме ғылымындағы соңғы зерттеулерде автор мен оқырман қатынасы турасында жаңашыл ізденістер бар. Ресейлік ғалым Е.Р.Ядровскаяның мектептегі әдебиет сабағына арналған әдістемелік еңбектерінде көркем шығарманы талдауға *автор мен оқушының ішкі «Мені» арасында диалог* тұрғысынан келіп, бұл байланыстың оқушылардың психологиялық, әдеби және тілдік тұрғыда дамуына қалай әсер ететініне мән береді [5]. Әдебиетті оқыту әдістемесі дамуының қазіргі кезеңінде көркем шығарманы субъективті түсіндіру – оқырмандық интерпретация – өнермен қарым-қатынас жасау

технологиясына көбірек көңіл бөлінетіні туралы пайымдаулары біздің мақаладағы негізгі ұстанымымызды қуаттайды.

«Прозалық мәтінді талқылау тәсілдері» оқу құралының авторы Е.С.Адаева аталған еңбегінде мәтінді әмбебап тұрғыда танудың, талқылаудың алғышарттарын ұсына отырып, оны қабылдаудың жаңа аспектілеріне тоқталады (Адаева, 2013: 153)[6]. Оның ішінде автор ұстанымын таныту мәселесін нақты Б. Соқпақбаевтың «Өлгендер қайтып келмейді» романы мысалында талдап береді. Аталған еңбекте нақты әдістемелік құралдар берілмегенімен, романдағы өмір шындығы мен автор ұстанымының өзара байланысын өз көзқарасы тұрғысында пайымдаған. Бұл еңбектің ерекшелігі сонда – Соқпақбаевтың туындысын рецепиент тарапынан талдаудың жақсы бір үлгісін көреміз.

Отандық зерттеулердің қатарына мәтінді талдау, түсіну мәселелерін филологиялық тұрғыдан қарастырып жүрген ғалым Ш.Бердібайдың ғылыми ізденістерін де қосуға болады. Ғалым мәтінді талдауда «авторлық модалдылық», яғни автордың жекелік қатынасының маңызына және «мәтін деңгейіндегі модалдылық», автор мен оқырман арасындағы қарым-қатынас мәселелеріне назар аударады. “...Автор бейнесі көркем шығармада тілдік құралдар арқылы жасалады, бірақ ол оқырман санасында туындайды. Демек, автор бейнесі «оқырман қабылдауы» категориясымен тығыз байланысты” [7]. Осылайша, автордың жоғарыдағы ой – тұжырымы көркем шығарманы талдау үдерісінде «қатып қалған» стандарттардан аулақ болып, әр оқырманның өзіндік пайымдауына жағдай жасау керек деген ойымызға толықтай теориялық негіз бола алады.

Зерттеу материалдары және әдістері

Мақаланы жазу барысында салыстыру, талдау, бақылау, сауалнама алу, топтастыру әдіс-тәсілдері қолданылды.

Мақаланың кіріспе бөлімінде әдебиеттанудағы «автор», «мәтін», «оқырман» категориялары және олардың өзара байланысы туралы ғалымдардың зерттеулеріне салыстырмалы талдау жасап, өзіндік түйін шығардық. Зерттеуіміздің анықтау кезеңінде студенттердің шығарманы түсіну деңгейіне бақылау экспериментін жүргізіп, алдын-ала тұжырым жасадық. Анықтаудың екінші кезеңінде зерттеудің сауалнама әдісін пайдаланып, зерттеу бағытын айқындауға арналған сұрақтарға жауап алдық. Зерттеуге қатысқан 30

студенттің жауаптары 8-топқа жіктелді. Алынған нәтижелерге сандық және сапалық тұрғыда диагностика жасалды. Қалыптастыру кезеңінде «оқу күнделігі» әдісін енгізіп, студенттердің мәтінді түсіну деңгейін есепке алдық және әдістің тиімділігін сараптадық.

Нәтижелер және талқылау

Ендігі кезекте мәтінді тану мен талдау үдерісінде автор мен оқырман қатынасы моделінің компоненттері сипатталады. Кез-келген мәтін – «автор-мәтін-оқырман» тізбегіндегі байланыстырушы орталық элемент. Бұл тізбекте мәтіннің екі қызметі көрінеді: Автор үшін мәтін – мақсатты бағытталған әрекеттен шығатын өнім. Ал оқырман үшін ол – мақсатты бағытталған нысан. Бұл тұрғыдан алғанда, көркем мәтінді автордың жеке талғамы мен таңдауының нәтижесі ретінде қарастыруға болады. Автор шығармашылық ойға серпін берген, шабытын оятқан сезімдері мен эмоциясын шығарманың концепциясы, сюжет пен композиция, жазу стилі деңгейінде оқырманына барынша жеткізуге тырысады. Жоғарыда атап өткендей, автор үшін мәтін – әрекеттің нәтижесі болса, жазушы көркем мәтінді жазуды мақсатты түрде кезең кезеңімен іске асырады.

Алғашқы кезең – идеяның пайда болуы, болашақ өнімінің қандай болатынын, не туралы болатынын елестету.

Келесі кезең – жоспарлау, шығарманың композициясын құру. Бұл кезеңде автор көркем сөздің тақырыбымен, формасымен, кейіпкерлері мен шығарманың көңіл-күйімен біте қайнасып кетеді. Сәйкесінше, композиция – автордың ойында ғана өмір сүріп жатқан абстракцияның біртіндеп нақтылануы, заттануы. Автордың композициялық таңдауы оның шығармашылық идеясы мен концепциясына сай келетін шындық құбылыстары шеңберінде болады.

Үшінші кезеңде автор когнитивті формадан вербалды формаға ауысады, яғни ойды сөзге, сөйлемге көшіреді. Осы тұста автор мен оқырманның ең алғашқы байланысы пайда болады. Сөз арқылы автор оқырманның мәтінді қабылдау үдерісін басқарады. Мәтіннің оқырманға әсері белгілі бір механизмдердің көмегімен жүзеге асырылатыны анық. Lyudmyla Lutsenko-ның «Eliza Haywood's Empathy: Creating a Narrative Discourse of Her Own» атты мақаласында ағылшын жазушысы Eliza Haywood өзінің «Идалия немесе бақытсыз қожайын» («Idalia, Or, The Unfortunate Mistress») (1723) атты махаббат хи-

каясында оқырман эмпатиясына әсер етуі үшін пайдаланған түрлі әңгімелеу құралдары көрсетілген. Бұл құралдарға шамадан тыс конфликттік парадигма, автор дауысы, фокализация және нарратологияда металепис деп аталатын оқиғаға автор – баяндаушының енуін, т.с.с. жатқызады. Осы арқылы Eliza Haywood оқырмандарын «эмпатияға» үйретіп қана қоймай, эмпатия арқылы өзін-өзі тануды және әйелдердің қоғамдағы шектеулі рөліне деген көзқарасқа әсер етуді мақсат етеді деген тұжырым жасайды (Lutsenko, 2019: 29)[8].

Осындай оқырманға әсер ету құралдарының бірі ретінде метафоралау техникасын атауға болады. Метафоралау техникасы – тек қана мәтінде метафораны қолдану емес, тілдегі барлық бейнелі құралдарды қолдануды білдіреді. Сол арқылы автор астарлы ойды жеткізсе, бұл құрал оқырманды ойлануға, саралауға, анализ жасауға жетелейді. Осы тұста мәтіндегі автор мен мәтінді қабылдаушының тұжырым-концепциялары тоғыса алса, рецепиенттің көркем мәтінді түсінуінің негізі қаланды деуге болады. Автор-оқырман позицияларының тоғысу дәрежесі неғұрлым жоғары болса, мәтіннің мән-мазмұны соғұрлым айқын ашылатыны анық. Оқырман тұжырымы мен авторлық позиция толықтай немесе ішінара сәйкессіздікке ұшыраған жағдайда, мәтінге интерпретация жасалына береді. Бірақ бұл жағдайда автор мен оқырман арасында байланыс әлсіз болады немесе мүлдем үзіледі.

Мәтінді толық қабылдау үшін оқырманның авторлық позицияны анықтауы жеткіліксіз. Автор мен рецепиент арасында ортақ эмоционалдық кеңістіктің болуы, олардың жан дүниесінің белгілі бір жақындығы оқырманға шығарманың түпкілікті құндылығы мен жазушының шынайы ұстанымдарын бүкпесіз «бетпердесіз» көрсетеді. Көркем мәтінді түсініп, қабылдау үдерісінде автордың дүниеге көзқарасы мен оқырманның автордың позициясын, сол арқылы өзінің ішкі дүниесіндегі позициясын түсінуге талпынысы өзара диалогқа ұласады. Мәтіндегі оймен келіспесе, автормен келіспегені; келіссе, авторды құптағаны.

В.А.Пищальникованың “...Көркем мәтін рецепиенттің қабылдауына дейін физикалық дене ретінде ғана өмір сүреді” (Пищальникова, 1991: 87)[9] деген тұжырымды қолдайтын көптеген зерттеушілер көркем мәтіннің диалогтық сипатын мойындағанымен, нақты тәжірибеде әлі де зерттеу жолдары ашылған жоқ. Осы пікірді қолдаушылардың бірі С. Wallace мәтіннің барлық әлеуеті мәтін мен оқырманның өзара әрекеттесу

үдерісінде ғана пайда болатын мағынаны жүзеге асыру шекарасында тоқтайды деген оймен бөліседі (Wallace,1987: 230)[10]. М.М.Бахтин жоғарыдағы оймен келісе отырып, “мәтіннің негізгі мәні – оны қабылдау барысында жеке адам қалыптастырған және онда жасырын түрде қамтылмаған идеалды конструкцияның мағынасы”, – деп тұжырымдайды (Бахтин,1986: 423)[3].

Мәтінді түсінуді жан-жақты, көп қырлы аспектіден қарастыру әдістеме ғылымына жаңа серпін беретіні айқын. Бұл, өз кезегінде, оқырман рөліне жаңа мағына үстейді. Біз ұсынатын әдістеменің басты нысаны – мәтінді түсіну үдерісінде автордың ой-ниетін, ұстанымын оқырманның дүниетанымы, түсінік-түйсігімен тоғыстыру.

Мәтінді түсіну автор мен оқырман позицияларының өзара әрекеті болса, бұл өзара әрекеттесу қалай жүзеге асады деген заңды сұрақ туындайды. Осы тұста R.Millrood шығарманы оқу үдерісінде жүзеге асатын тоғыз интеракцияны бөліп көрсетеді:

1. шығарманың мазмұны мен пішіні;
2. түсініп оқу стратегиялары;
3. «төменнен жоғарыға» және «жоғарыдан төменге қарай» оқу;
4. оқырман болжамы және оны мәтінде растау;
5. оқырманның білімі және мәтіндегі жаңа ақпарат;
6. мәтін және өмір шындығы;
7. мәтіндегі шындық және оқырмандық шындығы;
8. мәтіндегі ой-көзқарастар және сыни тұрғыдан ойлау,
9. автордан хабарлама және оқырманның жауабы (Millrood, 2001: 314) [11].

Жоғарыда аталған интеракция түрлері оқырманның мәтінді түсінуіне белгілі бір деңгейде әсер еткенімен, автор мен оқырманның өзара қарым-қатынасын тереңірек бекітуге жеткіліксіз. Сол себепті де, біз R. Millrood ұсынған теорияны тізіммен толықтырдық:

10. мәтіндегі өмірлік жағдаяттар және оқырман тәжірибесі;
11. білімдегі олқылықтар және оқырманның оны толықтыру әрекеті;
12. мәтіндегі түпмәтіндік ойлар және оларды оқырманның пайымдауы;
13. автор мен оқырман жасаған абстрактылы менталды бейнелер;
14. автордың оқырманның қызығушылығын оятуы және оқу қажеттілігін қанағаттандыруы;
15. мәтіндегі оқырманда туындаған сұрақтар

мен оған алған жауаптары,

16. мәтіннің оқырманға қойған сұрақтары мен оқырманның жауаптары;
17. автордың ақпаратты кодтау құралдары және оқырманның ақпаратты декодтау тәсілдері;
18. автордың дүниеге көзқарасы және оқырманның оны түсіну әрекеті
19. автордың жазудағы, оқырманның оны оқудағы мақсаты, ниеті

Ғылыми зерттеулерді саралай келіп әрі R.Millrood ұсынған шығарманы оқып түсіну қадамдарын қорытындылай отырып автор мен оқырман қатынасын айқындайтын нысандарды топтастырдық. Нәтижесінде автор мен оқырман қатынасының жаңаша моделін жасап шықтық (1-сурет).

Зерттеу барысында «автор-оқырман» қатынасы моделіне негізделген теориялық тұжырымдаманың тәжірибедегі тиімділігін тексерудің қажеттілігі туындады. Күнделікті бақылау әдісі көрсеткендей, студент-оқырмандардың басым бөлігі нақты бір көркем шығарманы талдауды оның ұнайтынын немесе ұнамайтынын айтумен және сюжетті баяндаумен шектеледі. Ал, біздің мақсатымыз – студенттің көркем шығарманы саналы оқу үдерісін ұйымдастыру. Біз ұсынатын әдістің тиімділігін тексеру мақсатында студенттерге анықтау экспериментін жасадық. Алдын ала дайындықсыз және мұғалімнің бақылауы мен бағыттауынсыз көрсеткен нәтижелеріне қызығушылық таныттық. Сүлейман Демирел университетінің «Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығының 4-курс студенттеріне «Қазіргі кезең әдебиеті» курсына Мұхтар Мағауиннің 1990 жылы жарияланған «Пұркоралдың көк аты» әңгімесін (Мағауин,1990: 225)[12] оқуға ұсынып, нақты тапсырма бердік. Студенттерге әңгімені оқып шығып, келесідей сұрақтарға жазбаша жауап жазу тапсырылды:

1. Әңгіме не туралы?
2. Әңгіменің негізгі идеясы қандай?
3. Мәтінді оқу барысында неге ерекше назар аудардыңыз?
4. Қай кейіпкердің іс-әрекеті немесе сөздері ерекше әсер етті?
5. Оқиғаға қатысты автордың ұстанымын топшылаңыз.
6. Әңгіменің басты құндылығы не?
7. Әңгімені оқу барысында қандай сезімдер мен көңіл күйді бастан кештіңіз?
8. Автордың ойымен толығымен келісесіз бе? Келіспесеңіз өз ұстанымыңызды ұсыныңыз

1-сурет – Автор мен оқырман қатынасы моделі

Бұл тапсырманың мақсаты – студенттердің неге басты назар аударатынын (әңгіменің негізгі идеясы, жанама элементтер, жалпы мазмұны, автордың позициясы, өзіндік позициясы, кейіпкерлердің іс-әрекеті, т.с.с.) қадағалау.

Зерттеуге қатысқан 30 студенттің жауаптары келесідей классификацияланды:

1. Мазмұндау, сюжетін баяндау – 12 студент
2. Адекватты интерпретация – 4 студент

3. Дәйексіз мәтіннің мән-мағынасына болжам жасау – 4 студент

4. Автор позициясын анықтау – 3 студент

5. Детальдарға талдау – 3 студент

6. Мәтінді аргументтелген бағалау – 2 студент

7. Эмоционалды әсерін нақтылау – 2 студент

8. Оқиғаның шынайылығы мен тарихилығына мән беру – 1 студент (сурет 2).

2-сурет – Сауалнама нәтижесі

Алынған жауаптардың көпшілігі бір-біріне ұқсас келді. Студенттердің көпшілігі оқиғаның сюжетіне, мазмұнына ғана назар аударумен шек-

телді. Кейбір студенттер мәтіндегі детальдарға ерекше мән берген. Дегенмен, көбісі авторлық позицияның көрінісін іздеуге және өзіндік пози-

циясын қалыптастыруға тырыспайды. Осы текті жауаптардың бірін ұсынып отырмыз:

Студент 1: “Бұл әңгімеде автордың балалық шағында орын алған шынайы оқиғаға негізделген. Оқиға ойланбай сөйлеген сөзі үшін сотталып жатқан жас жігіт туралы әңгімеден басталады. «Басқа пәле-тілден» деген әжесі бала Мұхтардың аңдамай сөйлеген сөзі үшін атасының сотталып кете жаздағанын баяндайды. Завферма атасына «соғымға дейін семіртіндер» деп қалдырып кеткен аудандағы прокурордың көк атын көп ұзамай қасқыр жеп қояды. Ал бұл мәселені ауыл балаларының «Пұркоралдың көк атын қасқыр жеген!» деген ойыны ушықтырып, прокурордың ашу-ызасын тудырады. Атасының бұл мәселеден құда-жекжаттық, таныс-туыстықтың арқасында құтылғанын айтады. Әңгіме «кейбір жағдайда шындықтан гөрі өтірік айтқан дұрыс, немесе мүлдем үндемей қал. Сол өтіріктің арқасында жас жігіт те, атасы да аман қалды» әжесінің немесеріне өсиетімен аяқталады”.

Кейбір студенттер оқиғаның мән-мағынасын нақты дәйексіз, фактілерге сүйенбей пайымдайды. Мәселен:

Студент 2: “Автор ересектердің шарасыздығы, амалсыз өтірігі мен балалардың аңғалдығы, шынайылығының контрасты қақтығысын көрсетеді”.

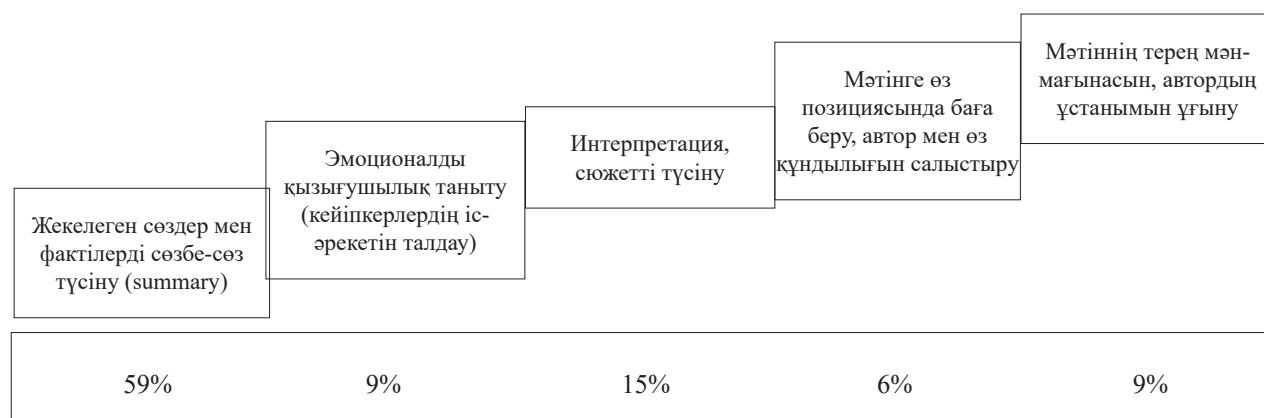
Студент 3: “Менің ойымша, автор ақиқатты айқайлап айтудың еш қажеті жоқ екенін және оның тек зияны болатынын көрсеткісі келді. Өмір соншалықты қиын, онда шындық сөзге орын жоқ, шынайы өмір әлдеқайда басқаша екенін түсіндіреді”.

Кейбір студенттер оқиғаның эмоционалдық әсеріне мән береді:

Студент 4: “Мен заманның әділетсіздігіне ызаландым және шындық үшін сотталып кете жаздаған кейіпкерлерді аядым”

Осылайша, 30 студентті 100 пайыз деп алған жағдайда 10 пайызы мәтіндегі автор позициясын анықтай алды, ал 13 пайызы мәтінге дұрыс интерпретация жасай алса, 6 пайызды құрайтын студенттер мәтінді дәйекті түрде бағалай алды. Ал қалған көрсеткіштер біздің ойымыздағы нәтижеге сәйкес келмеді. Осы тұрғыда, мәтінге қатысты өз позициясын қорғай алған дәлелді жауап мүлдем болмағанын ерекше назарға ұстаған жөн. Бұл алынған жауаптар көркем шығарманы оқу үдерісінің мектепте – мазмұндаумен, ЖОО-да – сюжет пен композициялық талдаулармен шектелуінің нәтижесін көрсетеді.

Оқырманның мәтінді түсініп оқуы әр оқырманда әртүрлі деңгейде жүзеге асатынын байқадық. Тапсырманы орындау кезінде мәтіннің негізгі идеясына назар аудармай, мәтін сюжетін бастан-аяқ мазмұндап беру тенденциясы байқалды. Сондай-ақ, студенттер айтылған идеяларын фактілер мен аргументтермен негіздеуде қиналатыны байқалды. Кейбір орынды болжам ұсынған студенттер оны дәйекті түрде негіздей алмаған. Қорытындылай айтқанда, оқытушының бағдар беруінсіз көптеген студенттер көркем шығарманы «мән-мағынасымен» емес, «мазмұнымен» түсінетініне көз жеткіздік. Алынған деректерді S.Ali ұсынған «шығарманы түсіну деңгейлеріне» топтастырдық (Ali,1993: 288)[13]:

3-сурет – Студенттердің шығарманы түсінуінің бес деңгейі

Студенттердің «мағынаны» түсіну нәтижелерін жақсарту үшін тиімді әдіс-тәсілдерді қолдану қажеттігі айқындалды. Бұл мақсатқа жетудегі негізгі әдістердің бірі – «кітап оқу

күнделігі» тәсілін қолдану. Бұл идеяны алғаш 1985 жылы М.Бентон және Дж.Фокс (Benton and Fox «reading log») (Benton, Fox,1987: 94) [14] ұсынған.

Бұл тәсіл, оқырманның көркем шығарма туралы ойлары мен сезімдерін ұйымдастыруды қамтитын мәтінді оқу кезіндегі әрекетті құрайды. Бұл рефлексиялық және шығармашылық үдеріс ретінде қарастырылады. Бұл, сайып келгенде, әдебиет сабағында мәтін аясында көптеген интерпретацияларды ашуға мүмкіндік береді (Ochoa, Basabe, 2015:40)[15].

Аталған әдіске сәйкес, студенттер кез-келген туындыны оқу барысында оның әр бөлімі бойынша өз ойын, туындаған идеялары мен ассоциацияларын тізбектеп жазып отырады. Ең басты ескеретін жағдай, жауаптар шынайы

эмоция үстінде толтырылуы керектігі. Себебі, біздің мақсат – студенттерге шығарма немесе эссе жаздырту емес. Бастысы – студенттердің автордың ойын, ниетін өмірлік тәжірибесіне, таным-түйсігіне сүйене отырып түсіну. Сол арқылы олардың сөйлеу және ойлау белсенділігін ынталандыру. Бұл тәсіл басты ерекшелігі – күнделік толтыруда студенттерге емле мен грамматика тарапынан толықтай еркіндік беру. Жазба әрекеті бағаланбайтын жұмыста студенттер өз ойларын еркін білдіре алатыны сөзсіз. «Кітап оқу күнделігі» келесідей бөлімшелерден тұрады (1-кесте).

1-кесте – Кітап оқу күнделігі

<i>Құрметті оқырман! Мәтінді \ кітапты \ көркем шығарманы оқу барысында төмендегі нұсқаулықтарды пайдалана отырып өз жауабыңызбен бөлісіңіз:</i>	<i>Студент жауабы</i>
Болжау (бұдан әрі не болатыны, қандай оқиғалар шешуші болуы мүмкін және кітаптың қалай аяқталатыны туралы болжамдарыңыз):	
Суреттеу (кейіпкердің бет-әлпетін немесе кітапта сипатталған көріністі көз алдыңызға елестеткенде ойыңызға келетін бейнелер):	
Эмоциялар (кейіпкердің мінез-құлқы мен іс-әрекетіне қатысты және оқиғалар мен жағдайлар туралы ойларыңыз мен пікірлеріңіз, сезімдеріңіз):	
Бағалау (жазушының шеберлігіне; стилистикалық құралдарды қолдануына: олар әсерлі мен әлде жоқ па; қай сөз тіркестері мен үзінділері сізге ерекше әсер ететініне қатысты пікірлер)	
Естеліктер (оқу барысында есіңізге түскен өз өміріңде болған оқиғаларды сілтеме белгі жасап отыру)	
Байланыс (оқып отырған шығармада кездестірген өз өміріңіздегі немес басқа оқыған кітаптардағы ұқсас сәттермен, идеялармен бөлісіңіз)	
Салыстыру (нақты бір ситуация бойынша кітаптағы кейіпкерлер өзін қалай ұстайды және сол жағдайда сіз қалай әрекет етер едіңіз)	
Ой толғау (көркем шығармадағы негізгі идеяларды пайымдаңыз)	
Автормен байланыс	
Автор оқырманына не айтқысы келеді?	
Автордың оқиғаға және\немесе кейіпкерге көзқарасы қандай?	
Автордың құндылығы қандай? Қанишалықты келісесіз?	
Автордың ниеті қандай? Олай ойлауға не әсер етті?	
Құндылықтар (Мәтінде көтерілген моральдық, эстетикалық мәселелерді анықтаңыз)	
Сұрақтар (оқу кезінде кейіпкерлер мен сюжетті түсінуге көмектесетін сұрақтар қойыңыз. «Неге», «Қалайша» деген сұрақтардан тайсалмаңыз)	
Оқиганы кеңейту (Мәтінді толығырақ түсіну үшін сізге қандай қосымша ақпараттар қажет: тарихи, әлеуметтік, мәдени, тағы да басқа фактілер фактілер)	
<i>Құрметті студент! Сіздің басты мақсатыңыз – кітапты көшіріп жазу емес, оқу барысында дәл сол сәтте ішіңіздегі кез-келген ойлар, сезімдер мен эмоциялар, идеялар мен ассоциацияларды сол қалпында өзгеріссіз қағазға түсіру. Оқыған материалға қатысты өз тұжырымыңыз бен пікіріңізді де жаза кетіңіз. Кейінірек келетін өткініші ойларды ұмытып қалмас үшін кітапты оқып болғаннан соң да, күнделікті жаныңызда ұстаңыз. Ең бастысы, сұрақтардың дұрыс жауабы жоқ, сондықтан өз ойыңызда жазудан қысылмаңыз. Және «қате жаздым» деген ойдан аулақ болыңыз. Сәттілік!</i>	

Осы тәсілді «Қазіргі кезең әдебиеті» курсы бойынша Қабдеш Жұмаділов, Мұхтар Мағауин, Дулат Исабеков, Тынымбай Нұрмағамбетов шығармашылығын оқытуда ұсындық. Студенттерге күнделікті үй тапсырмасы ретінде үйде толтыру тапсырылды. Себебі сұрақтарға оқу кезінде жауап беру маңызды. Сондай-ақ барлық бөлімдерді толтыру міндеттелген жоқ.

Курстың соңында студенттерге анықтау деңгейінде ұсынылған М. Мағауинның «Пұркоралдың көк аты» әңгімесі мен сұрақтарды қайта бердік. Студенттерге әңгіменің негізгі идеясын, басты құндылығын табу қиындық тудырды. Себебі, студенттер көркем мәтіннің тілі мен стилін, сюжеті мен композициясын талдауға дағдыланған. Дегенмен, көркем шығарманы терең талдай алған бірнеше жауапты атап өтуге болады. Төменде шығарманы адекватты интерпретациялап, автор танымына жақындаған бірқатар жауаптардың үзіндісін ұсындық:

Студент 1: *“Шығармаға негіз болған оқиғаның – балалықтың «шалалығының» – фонында жаңа ұрпақ пен ескі ұрпақ көзқарастарының қақтығысы көрініс тапқан. Жетім Шәріп қоғамдағы әділетсіздікке көз жұма қарай алмайды. Кеңес үкіметінің «Америка-жаман, ол-адамзаттың қас жауы» деген соқыр идеологиясымен түбегейлі келіспей, «Америка менің әкемді өлтірген жоқ!» деп тұрасынан айтады. Осы тұрашылық оны абақтыға жаба жаздаған. Шындық сөз туындатқан мәселені шешіп берген – өтірік сөз. Өмірдің парадоксы қандай, иә...”*

Студент 2: *“Заманның көрінісі, шарасыздық туындатқан өтірік сөздер, жан бағу, аман қалу үшін жас ұрпаққа өтірік сөйлеуді «насихаттау драмасы». Сонда да адамдардың кеудесінде бір үміт оты өштегеніне автор сенеді. «Құдай бар болса...» деген көп нүктенің артында болашаққа, келер күнге бір сенім бар. Әңгіменің соңында автор өз позициясын атасының аузына салып қояды. Тіл шыққаннан дем үзілгенге шейін «тура жолға», ақ пен адалдың, қажыр мен қайраттың жолына бастау» – міне автордың оқырманына жеткізгісі келетін басты құндылығы”*

Студент 3: *“Шығармадағы әрбір деталь авторлық ұстанымды айшықтайды. Автор прокурордың арық, сүйкімсіз, тәкаппар көк атын – әділетсіз заманды алып келген қанишер билік ретінде символдайды. Ал әбден ашынған, қажыған халық рухын – аш, «жын соққан» қасқыр бейнесінде береді». Автор, әрине, ез болған халқы үшін жан ашиды. Көк бөрі – қазақ халқының тотемі. Ол – халқымыздың рухы. Көк бөрінің майлы, етті жүз жылқының ішінен ұсқынсыз,*

арық атты таңдап жеуі кездейсоқ емес. Сол арқылы өз халқы үшін өш алғандай».

Нәтижесінде, оқу күнделігін толтыру кезінде студенттердің шығарманы талдауы, түсіну деңгейі жетіле бастағанын, нақты сұрақ аясында мәтінге тереңірек бойлай бастағанын байқадық. Зерттеуге қатысқан студенттердің нәтижелері оң динамиканы көрсетті. Студенттер мәтінді түсінудің деңгейлерінен кезең кезеңімен өту арқылы «мазмұнды» емес, «мағынаны» түсінуге жете бастады. «Оқу күнделігін» нәтижесінде алынған көрсеткіштерді төмендегідей сипаттай аламыз:

- Сюжетті сөзбе-сөз емес, оқырман тұрғысынан пайымдайды;
- Автордың идеясын аша алады;
- Өз позициясын жан-жақты дәлелдеп бере алады;
- Кейіпкердің орнына өзін қойып, оның ойы мен іс-әрекетін түсіндіре алады;
- Автордың ұстанымын нақтылап, аргументтермен дәлелдей алады.

Қорытынды

Мақаланы қорытындылай келе, мәтінді түсініп оқу деңгейін арттыруды автор мен оқырманның мәтін ішінде туындайтын, дамитын, аяқталатын өзара қарым-қатынасы аспектісінде қарастырудың маңыздылығы мен тиімділігі зор. Өйткені, көркем шығарманың композициясы, сюжеті, оқиғасындағы тартысы, кейіпкерлер әлемі, пейзаждық суреттеулері автордың ішкі әлемінен туындайды. Оқу үдерісінде «ішкі әлем» оқырманның қабылдауы арқылы «сыртқы әлемге» ашылады. “Көркем шығарманы оқығанда оқырман ғана көркем бейнелерді қабылдау деңгейінде құра алады. Біз кейіпкерлерге автор ұсынған кез келген белгілерге қарамастан өзіміздің санамызда бар бет-әлпет пен тұлға тұрпатын береміз. Оқырманның балалық шағы автор мәтініне терең еніп, оқырман өз өмірінен көрген, түйген елестетете алатын жерлерді, дыбыстарды, иістерді, сенсорлық бейнелерді береді” (Веег, 2014: 2)[16]. Бұл тұрғыдан кез келген көркем шығарманы жазушы мен оқырманның бірігіп құрастыратынын айқындаймыз. Сондықтан мәтіннің мән-мағынасын тереңінен ашу мәселесінде біз бұл екі әдеби категорияны (автор мен оқырман) әрдайым бірге қарастыруға тиіспіз. Осылайша, мақалада ұсынылған автор мен оқырманның өзара әрекеттесу моделіне негізделген әдістемелік жүйе көркем мәтінді түсіну деңгейін арттыруға ықпал етеді деп топшылай аламыз.

Әдебиеттер

1. Виноградов В.Б. О теории художественной речи. – Москва: Высшая школа, 1971. – 194 б.
2. Салтыков М.Е. Полное собрание сочинений М. Е. Салтыкова (Н. Щедрина). – Москва: Гослитиздат, 1977. – VIII том, 117 б.
3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. Сост. С. Г. Бочаров – Москва: Искусство, 1986. – 423 б.
4. Тюпа В.И. Смысл художественный / Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий. – Москва: Intrada, 2008. – 238 б.
5. Ядровская Е.Р. Творческие работы учащихся 5-7 классов по литературе как диалог с искусством и собственной личностью [Электрон. ресурс] – 2000. – URL: <http://surl.li/fofpr> (қаралған күні 25.01.2023)
6. Адаева Е.С. Прозалық мәтінді талқылау мәселелері: оқу құралы / Е.С. Адаева. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 153 б.
7. Шалабай Б. Көркем мәтіндегі автор бейнесі [Электрон. ресурс] – 2020. – URL <https://clck.ru/33gXbN> (қаралған күні 25.01.2023)
8. Lutsenko L. (2019). Eliza Haywood's Empathy: Creating a Narrative Discourse of Her Own. 3L: The Southeast Asian Journal of English Language Studies, vol.24, no 1, pp. 29 – 39. <http://dx.doi.org/10.17576/3L-2018-2401-03>
9. Пищальникова В.А. Концептуальный анализ поэтического текста. – Барнаул: АГУ, 1991. – 87 б.
10. Wallace, C. Learning to read in a multicultural society. London: Prentice Hall, 1987.
11. Millrood, R. Modular Course in ELT Methodology. Moscow: Drofa, 2001.
12. Мағауин М. Шығармалар жинағы: Он үш томдық. 1960-2002 ж. – Алматы: Қағанат – FMO баспасы, 2002. – V том, 225 б.
13. Ali S. The reader-response approach: an alternative for teaching literature in a second language // Journal of Reading. 1993. – Vol. 37, no. 4. – pp. 288-296.
14. Benton M., Fox G. Teaching Literature // British Journal of Educational Studies. 1987. – Vol. 35, no. 1. – pp. 94-95.
15. Ochoa Delarriva O., Basabe E. A. Reading logs and literature teaching models in English language teacher education // HOW. 2015. – Vol. 22, no. 2. – pp. 37-53.
16. Beer G. The Reader as Author // Authorship. 2014. – Vol. 3, no. 1. – p. 2. <https://doi.org/10.21825/aj.v3i1.1066>.

References

- Адаева, Е. С. (2013). Прозалық мәтінді талқылау мәселелері: оқу құралы [Issues of discussing prose text: a textbook]. Алматы: Qazaq universiteti. (in Kazakh)
- Ali, S. (1993). The reader-response approach: an alternative for teaching literature in a second language. Journal of Reading, 37(4), 288-296.
- Bakhtin, M. M. (1986). Estetika slovesnogo tvorchestva [Aesthetics of verbal creativity]. Sost. S. G. Bocharov. Moskva: Iskustvo. (in Russian)
- Beer, G. (2014). The Reader as Author. Authorship, 3(1), 2. <https://doi.org/10.21825/aj.v3i1.1066>
- Benton, M., & Fox, G. (1987). Teaching Literature. British Journal of Educational Studies, 35(1), 94-95.
- Lutsenko, L. (2019). Eliza Haywood's Empathy: Creating a Narrative Discourse of Her Own. 3L: The Southeast Asian Journal of English Language Studies, 24(1), 29-39. <http://dx.doi.org/10.17576/3L-2018-2401-03>
- Magauin, M. (2002). Shyғarmalar jınaғы: On úsh tomдық [Collected works: Thirteen volumes] (Vol. V). Алматы: Qaғанat – FMO baspasy. (in Kazakh)
- Millrood, R. (2001). Modular Course in ELT Methodology. Moscow: Drofa.
- Ochoa Delarriva, O., & Basabe, E. A. (2015). Reading logs and literature teaching models in English language teacher education. HOW, 22(2), 37-53.
- Pishchalnikova, V. A. (1991). Kontseptual'nyi analiz poeticheskogo teksta [Conceptual analysis of a poetic text]. Barnaul: AGU. (in Russian)
- Saltykov, M. E. (1977). Polnoe sobranie sochineniy M. E. Saltykova (N. Shchedrina) [Complete works of M. E. Saltykov (N. Shchedrin)] (Vol. VIII). Moskva: Goslitizdat. (in Russian)
- Shalabai, B. (2020). Kórkem mátdіндегі avtor beinesi [The author's image in the artistic text]. Retrieved January 25, 2023, from <https://clck.ru/33gXbN> (in Kazakh)
- Тюпа, В. И. (2008). Smysl khudozhestvennyy [Artistic meaning]. In Poetika: slovar' aktual'nykh terminov i ponyatyi [Poetics: a dictionary of relevant terms and concepts]. Moskva: Intrada. (in Russian)
- Vinogradov, V. B. (1971). O teorii khudozhestvennoy rechi [On the theory of artistic speech]. Moskva: Vysshaya shkola. (in Russian)
- Wallace, C. (1987). Learning to read in a multicultural society. London: Prentice Hall.
- Yadrovskaya, E. R. (2000). Tvorcheskie raboty uchashchikhsia 5-7 klassov po literature kak dialog s iskusstvom i sobstvennoi lichnost'iu [Creative works of 5-7 grade students in literature as a dialogue with art and their own personality]. Retrieved January 25, 2023, from <http://surl.li/fofpr> (in Russian)

Авторлар туралы мәлімет:

Қамбарова Ғаинижамал (корреспондент автор) – «Қазақ тілі және әдебиеті» білім беру бағдарламасының докторанты, Сүлейман Демирел университеті (Қаскелең қ., Қазақстан, эл.пошта: 222301001@stu.sdu.edu.kz)

Жұмақаева Береке – Педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, Сүлейман Демирел университеті (Қаскелең қ., Қазақстан, эл.пошта: bereke.zhumakayeva@sdu.edu.kz)

Калдыбаева Гүлмария – ҚРСО мүшесі, қауым. профессор м.а., Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті (Алматы қ., Қазақстан, эл.пошта: gulmariakaldybaeva@gmail.com)

Сведения об авторах:

Камбарова Ғаинижамал (корреспондент автор) – докторант образовательной программы «Казакский язык и литература», университет Сулеймана Демиреля (г.Каскелен, Казахстан, эл.почта: 222301001@stu.sdu.edu.kz)

Жумакаева Береке – кандидат педагогических наук, профессор, университет Сулеймана Демиреля (г.Каскелен, Казахстан, эл.почта: bereke.zhumakayeva@sdu.edu.kz)

Калдыбаева Гүлмария – член СХРК, и.о. ассоц. профессора, Казакский национальный женский педагогический университет (г.Алматы, Казахстан, эл.почта: gulmariakaldybaeva@gmail.com)

Information about authors:

Kambarova Gainizhamal (corresponding author) – doctoral student of educational program «Kazakh language and literature», Suleyman Demirel University (Kaskelen, Kazakhstan, email: 222301001@stu.sdu.edu.kz)

Zhumakayeva Bereke – Candidate of Pedagogical Sciences, professor, Suleyman Demirel University (Kaskelen, Kazakhstan, email: bereke.zhumakayeva@sdu.edu.kz)

Kaldybaeva Gulmariya – Member of the Union of Artists of the Republic of Kazakhstan, acting assoc. professor, Kazakh National Women's Teacher Training University (Almaty, Kazakhstan, email: gulmariakaldybaeva@gmail.com)

Келін түсті: 05.04.2024

Қабылданды: 01.06.2024